

Instytut Pamięci Narodowej - Kraków

<https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/199038,ZHR-i-ZHP-1918-Od-konspiracji-do-legalizacji.htm>
05.05.2024, 20:34

ZHR i ZHP-1918. Od konspiracji do legalizacji

W 35. rocznicę powstania Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej i Związku Harcerstwa Polskiego rok założenia 1918

Jesienią roku 1980 zawiązały się pierwsze Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (KIHAM) – harcerska „Solidarność”. Ich powstanie było efektem wieloletniej działalności „drugiego nurtu harcerstwa” w PRL. Za cel obrały sobie głęboką odnowę ówczesnego – socjalistycznego ZHP – przede wszystkim powrót do programu wychowawczego opartego na tradycyjnych ideałach – wychowaniu religijnym, patriotycznym, braterstwie, społecznej pracy instruktorów. Działania te nie były przychylnie traktowane. W czerwcu 1982 roku władze ZHP zdelegalizowały Radę Porozumienia KIHAM.

Instruktorzy rady, obawiając się przechwycenia ruchu przez reżimowe władze, wezwali kręgi do samorozwiązania. Apel w tej sprawie ogłoszono podczas wrześniowej pielgrzymki kombatanów Polski Niepodległej i harcerzy na Jasną Górę. Nie zrezygnowano jednakże z walki o odrodzenie harcerstwa. Konieczne natomiast stało się dostosowanie formy i metody do realiów stanu wojennego. Nastawał czas działania niejawnego, choć zasadniczo prowadzonego w drużynach i szczeplach pracujących w oficjalnym ZHP.

Jesienią roku 1983, po przeprowadzeniu pierwszej „Białej Służby” w czasie II pielgrzymki Ojca Świętego Jana Pawła II, krystalizowały się lokalne kierownictwa

3 maja 1990 r., pl. Matejki. Apel i defilada. W ciemnych mundurach K Wiatr i W Hausner. Fot. ze zbiorów M. Kapusty

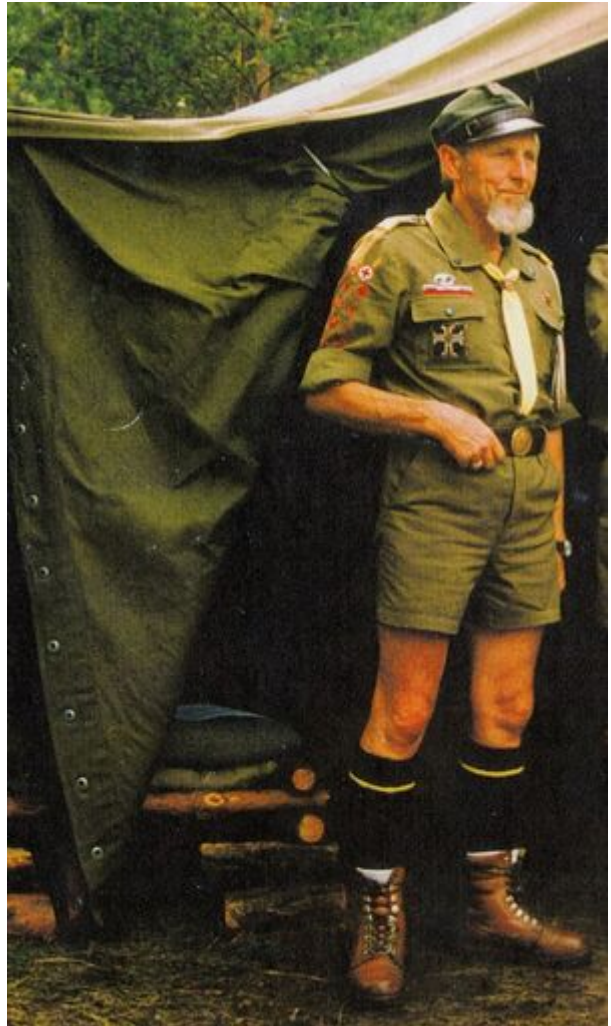
1990. ZHP 1918, kurs drużynowych, Hufiec Harcerzy Kraków IV

środowisk „niepokornego harcerstwa”. Skupiły się one w działającym niejawnie ogólnopolskim Ruchu Harcerskim. W poszczególnych rejonach Polski ukształtowały się regionalne struktury tej organizacji, tzw. SZCZEPY. W następnych latach powstało ich osiem. Kierownictwo ruchu wywodziło się głównie z Krakowa. Jego pracą początkowo kierował jako przewodniczący hm. Jerzy Parzyński, następnie hm. Wojciech Wróblewski, a w ostatnich miesiącach równolegle hm. Jacek Chodorski z Wrocławia. Funkcje naczelnika pełnili kolejno hm. Krzysztof Krzyżanowski i hm. Zbigniew Wilk. W Krakowie regionalnym „Szczepem” ruchu kierował najpierw Z. Wilk, a następnie hm. Krzysztof Heilman.

Wspomniane struktury nie były jedynymi działającymi w ostatniej dekadzie PRL. Warto zasygnalizować, że w maju/czerwcu 1981 roku powstał Niezależny Ruch Harcerski (NRH), którego rozwój przerwało wprowadzenie stanu wojennego. Na bazie NRH utworzono Harcerską Służbę Liturgiczną (potem Harcerski Ruch Liturgiczny), z której wyrosło Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego „Zawisza”. W 1985 r. w Koninie powstała Polska Organizacja Harcerska, która w następnych latach objęła swoim zasięgiem także inne miejscowości. Pod koniec lat 80. rozwinęły się dziesiątki harcerskich inicjatyw niezależnych.

Działalność „harcerstwa niepokornego” spotykała się z negatywną reakcją oficjalnych władz ZHP. Usuwano z organizacji instruktorów, rozwiązywano drużyny, szczepy. Pod koniec PRL-u kierownictwo ZHP było chyba bardziej zachowawcze niż władze partyjne. Starano się za wszelką cenę utrzymać socjalistyczny charakter związku.

Harcerstwo przez całą dekadę lat 80., tak jak

1991. hm Ryszard Wcisło, Złot ZHP 1918 i ZHR Częstochowa. Fot. ze zbiorów M. Kapusty

i wcześniej, pozostawało w zainteresowaniu Służby Bezpieczeństwa. Działania operacyjne ukierunkowane na to środowisko prowadzili funkcjonariusze pionu III. Mimo zniszczenia większej części materiałów SB z tego okresu, znajdujemy wiele dokumentów dotyczących harcerstwa, inwigilacji instruktorów. Z pojedynczych ocalałych notatek czy raportów wiemy, że sytuacją w tym środowisku aktywnie interesowano się także w pierwszej połowie roku 1989.

Hm Jerzy Parzyński. Fot. ze zbiorów W. Stojek

Plakietki ZHP 1918 i ZHR

Czas przełomu

Ważnym elementem starań o odnowę harcerstwa było opublikowanie, datowanego na 22 maja 1988 r., „Listu otwartego do społeczeństwa polskiego”. Sygnatariuszami byli czołowi instruktorzy harcerscy nurtu „niepokornych”, senior ruchu harcerskiego o niekwestionowanym autorytecie – hm. Stanisław Broniewski „Orsza”, przedstawiciele społeczeństwa niezależnego i obywatelskiego, m.in. prof. Władysław Findeisen (przewodniczący Prymasowskiej Rady Społecznej), ks. prof. Józef Tischner, Władysław Frasyniuk, prof. Zofia Kuratowska, ks. bp. Adam Dyczkowski (sufragan wrocławski), o. płk. Adam Studziński (żołnierz II Korpusu, dominikanin, kapelan kombatanów i harcerzy).

Jesienią 1988 r. ruch ujawnił się pod nazwą Ruchu Harcerskiego Rzeczypospolitej (RHR). Zgłoszono akces struktur „harcerstwa niepokornego” do prac Komitetu Obywatelskiego w sprawach dotyczących wychowania i młodzieży. Dyskutowano, niejednokrotnie burzliwie, nad kierunkiem i formami działania. Reformować ZHP czy raczej budować nową organizację harcerską? Silne były napięcia pomiędzy instruktorami o różnych poglądach na kierunek działania. W styczniu 1989 r. RHR zorganizował konferencję metodyczno-programową „Harcerstwo na rozdrożu – zagrożenia i szanse. Dokąd idziemy?”. Przygotowywano się do udziału w obradach Okrągłego Stołu.

ZHR

W tej atmosferze 12 lutego w podziemiach kościoła św. Andrzeja w Warszawie doszło do spotkania kilkudziesięciu instruktorów harcerskich z całej Polski, reprezentujących środowiska o charakterze opozycyjnym. Zebraniu przewodniczyli hm. Andrzej Suchocki i hm. Grzegorz Nowik. W trakcie intensywnej dyskusji, odnoszącej się do tego, jaki kierunek działania przyjąć, jaka ma być wizja harcerstwa, mocno wybrzmiał postulat budowania nowej, ogólnopolskiej organizacji harcerskiej, sformułowany przez pwd. Tomasza Strzembosza, w kontrze do pomysłu środowiska krakowskiego RHR, tj. reaktywowania ZHP na podstawie statutu z roku 1936.

Efektem tej zbiórki była decyzja o powołaniu organizacji o nazwie Związek Harcerstwa

Rzeczypospolitej, którego komitetem założycielskim stać się mieli uczestnicy spotkania (51 osób), a fundamentem tradycyjna rota przyrzeczenia: „Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim, być posłusznym Prawu Harcerskiemu”. Oprócz tych ustaleń zdecydowano także o terminie kolejnego spotkania pod koniec miesiąca. Następane tygodnie pokazały jednakże bardzo wyraźnie, że w „niepokornym harcerstwie” istnieją dwa mocno różniące się nurty. Trzon jednego z nich tworzyli instruktorzy z Krakowa. Ogólnopolskie spotkanie instruktorów 25 lutego tylko ten podział potwierdziło.

A w Krakowie...

Wiosną na harcerskiej mapie Polski pojawiła się inicjatywa, która do końca roku ukształtowała się i rozpoczęła prężną działalność jako Związek Harcerstwa Polskiego rok założenia 1918 (ZHP-1918). Jego powołanie wiąże się ze spotkaniem, które odbyło się 19 marca w klasztorze dominikanów w Krakowie, z udziałem instruktorów RHR oraz seniorów harcerskich działających w przedwojennym harcerstwie i Szarych Szeregach. Inicjatywa ta stanowiła de facto rozłam w ówczesnym oficjalnym ZHP – działającym od 1956 r. i uznawanym za organizację powstałą z przekształcenia Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej, a nie kontynuatora wcześniej działającego związku. Koncepcję i podstawy prawne ZHP-1918 opracował hm. Jerzy Parzyński, instruktor ze szczepu „Huragan”, a zarazem znany krakowski prawnik. Cele określono w „Deklaracji Odbudowy”, podpisanej przez seniorów harcerskich.

Niedługo później powołano tymczasowy zarząd okręgu – władze, w skład których wszedł m.in. hm. Kazimierz Wiatr. Ukonstytuował się Komitet Odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego – 1918, który stosownymi pismami o podjętych działaniach poinformował MSW i Urząd Miasta Stołecznego Warszawy. Pierwszym publicznym wystąpieniem odnowionej organizacji były obchody święta 3 Maja – apel na Błoniach, przemarsz ulicami Krakowa, udział we mszy świętej. W czerwcu powołano hm. Teresę Żelazny na Pełnomocnika ds. Organizacji Harcerki i hm. Wojciecha Hausnera na Pełnomocnika ds. Organizacji Harcerzy. Nie przypadkiem w przedsięwzięcie zaangażowały się środowiska o tradycjach sięgających początków skautingu na ziemiach polskich, często prowadzące od tego czasu nieprzerwaną działalność zgodną z tradycyjnymi ideałami harcerskimi. Organizacja uważała się za prawowitego kontynuatora przedwojennego ZHP.

W skład ZHP-1918 weszła zdecydowana większość znaczących szczepów i drużyn harcerskich z Krakowa, środowiska zakopiańskie i niepołomickie. Już w czerwcu w inicjatywę wsparli także instruktorzy z innych stron Polski (m.in. phm. Jerzy Mika z Opola, hm. Jerzy Komorowski z Wrocławia czy phm. Jarosław Cichoń – Gliwice/Lublin). Dołączały kolejne drużyny i szczepy, w tym z małych miejscowości, jak Mieszna. Związek działał prężnie, jesienią w Krakowie powołano pierwsze hufce harcerzy oraz hufce harcerki, zorganizowano kurs dla drużynowych. Warto także zaznaczyć, że w grudniu 1989 r. to właśnie środowisko ZHP-1918 zorganizowało w Krakowie, po raz pierwszy w Polsce, przyjęcie od skautów austriackich Betlejemskiego Świątełka Pokoju. Pod koniec 1990 r.

odbył się zjazd, który określił się jako XVIII Walny Zjazd ZHP, pierwszy od maja 1939 r. Ważnym wizualnym wyróżnikiem harcerek i harcerzy stała się biało-czerwona podłużna plakietka z napisem „ZHP-1918”, naszywana nad prawą kieszenią munduru.

Aktywność środowiska krakowskiego została oczywiście zauważona i odnotowana przez aparat represji. W Wydziale III Departamentu III MSW przygotowano, datowany na 11 kwietnia 1989 r., dokument dotyczący Komitetu Odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego. Został on wykorzystany w informacji przygotowywanej dla najwyższych władz politycznych PRL. Opracowujący go funkcjonariusz podkreślał: „Komitet, w swojej deklaracji zarzuca obecnemu Związkowi biurokratyczne działania, upolitycznienie programu, nietolerancję i arogancję władz harcerskich, upadek etyczny i moralny kadry instruktorskiej, brak reakcji na przemiany zachodzące w Polsce oraz spowodowanie rozłamu w strukturach ZHP”.

W dokumencie przywołane są nazwiska hm. Małgorzaty Rohleder i hm. Ryszarda Wciśło, jako osób pełniących funkcje kierownicze. Co ciekawe, kończy się wnioskiem, który trudno uznać za trafny: „...inicjatorami powstania Komitetu są głównie osoby starsze, działające w Kręgu Seniorów ZHP, które starają się wykorzystać sytuację w Związku do realizacji własnych politycznych celów”.

Materiał ten stanowi dobry dowód na to, że władze pilnie śledziły i analizowały sytuację w ruchu harcerskim. Potwierdzają to także inne materiały SB z tego okresu. W datowanym na 16 marca 1989 r. „Meldunku Sygnalnym” naczelnik Wydziału III WUSW w Nowym Sączu informował o udziale dwóch instruktorów Hufca Tatrzańskiego – Piotra Bąka i Michała Sztuki – w warszawskiej zbiorce założycielskiej ZHR. Podobny „Meldunek Sygnalny” do sprawy kryptonim „Oświata” sporządzono 17 marca w Krakowie. Opisuje on szczegółowo sytuację harcerstwa krakowskim. W innym dokumencie możemy znaleźć zapis o systematycznym przekazywaniu „informacji dot. ZHR o istotnej wartości operacyjnej” do MSW przez Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych.

„Nie chcemy monopolu”

Problem harcerstwa, tak jak i rejestracji NZS jako jednolitej ogólnokrajowej organizacji studenckiej, stały się zagadnieniami omawianymi w ramach „podstolika” młodzieżowego Okrąglego Stołu. Pierwsze posiedzenie odbyło się 16 lutego, a w następnych tygodniach uczestnicy spotkali się na następnych czterech. Stronę rządowo-koalicyjną reprezentowali m.in. Leszek Miller (sekretarz KC PZPR), Sławomir Wiatr (kierownik wydziału w KC PZPR), Julian Nuckowski (zastępca naczelnika ZHP). Reprezentacji opozycji przewodniczył Andrzej Celiński. Jak wspominał w „Krakowskim Roczniku Historii Harcerstwa” uczestnik tych spotkań ze strony „harcerstwa niepokornego”, hm. W. Wróblewski, obrady były burzliwe i nie doprowadziły do konsensu. Sprawa legalizacji ZHR została wpisana do protokołu rozbieżności. Warto zaznaczyć, że nowelizacja ustawy o stowarzyszeniach z 7 kwietnia 1989 r. – czyli uchwalona dwa dni po zakończeniu obrad – przyznawała formalne prawo do działalności harcerskiej w PRL jedynie ówczesnemu ZHP. Zapis art. 46 tej ustawy brzmiał: „Związek Harcerstwa Polskiego zachowuje dotychczasowe uprawnienia do posługiwania się

nazwą, mundurem, odznakami i symboliką harcerską. Uprawnienia Związku Harcerstwa Polskiego w tym zakresie nie mogą być naruszane przez inne stowarzyszenia”.

Udziałem harcerzy w obradach interesowała się SB. W informacji operacyjnej z 3 marca podkreślano, że Frąckowiak i Wróblewski optują za pluralizmem i zniesieniem przepisów gwarantujących ZHP monopol na stosowanie symboli i metodyki harcerskiej. Jak napisał sporządzający dokument funkcjonariusz: „dążą oni do rozłamu w harcerstwie poprzez tworzenie drugiej i równoległej do ZHP struktury”.

W III RP

Powołanie ZHR i ZHP-1918 zakończyło okres „harcerstwa niepokornego”. W ciągu roku 1989 stały się one organizacjami jawnymi, choć w świetle ówczesnych PRL-owskich przepisów nielegalnymi. Legalizacja ZHR nastąpiła dopiero 23 kwietnia 1990 r., a w listopadzie tego roku Sąd Wojewódzki w Warszawie wpisał ZHP-1918 do rejestru stowarzyszeń. Natomiast rok później sąd uznał, że wpis ten nie został dokonany prawidłowo i uchylił go. Rozstrzygnięcie to było efektem sporu pomiędzy ZHP-1918 i ZHP działającym od 1956 r.

W roku 1992 dwie organizacje wywodzące się z „harcerstwa niepokornego” zjednoczyły się, przyjmując nazwę Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej. Warto zaakcentować fakt, że ZHR to kontynuacja ruchu harcerskiego zapoczątkowanego w latach 1910–1911. To 35 lat ze 114 ruchu harcerskiego. Jednocześnie przy okazji tej rocznicy należy mocno podkreślić włączenie się tego środowiska w budowę wolnej i niepodległej Polski, a szczególnie w przywrócenie harcerstwu tożsamości.

Tekst Marcin Kapusta

PLIKI DO POBRANIA

[Deklaracja odbudowy ZHP. Zbiory ArchiwumHarcieskie.pl \(pdf, 217.19 KB\) 17.03.2024 21:05](#)

[Materiały SB \(pdf, 93.28 KB\) 17.03.2024 21:07](#)

[Materiały SB \(pdf, 59.28 KB\) 17.03.2024 21:07](#)

[Materiały SB \(pdf, 722.32 KB\) 17.03.2024 21:07](#)

[Materiały SB \(pdf, 745.97 KB\) 17.03.2024 21:07](#)

[Materiały SB \(pdf, 559.43 KB\) 17.03.2024 21:07](#)